

Jegyes könyvek, jeles olvasók

Szeretettel köszöntök mindenkit a magyar kultúra napja alkalmából rendezett kiállításon. Művelődéstörténészként különösen nagy élmény számomra, hogy egy komplex, kultúrtörténetileg több szempontból is elemzésre érdemes műfaj, az ex libris állhat figyelmünk középpontjában, melynek több éve kutatója vagyok az Országos Széchényi Könyvtárban.

Megtisztelő, hogy a magyar grafika fővárosában, a Nemzeti és Nemzetközi Grafikai Triennálé városában, Miskolcra szólhatok a kisgrafika, az ex libris jelentőségéről, ahol a sokszorosító grafikai művészet országos, majd nemzetközi reprezentatív szemléjét 1961 óta rendezik meg két-, majd háromévente. A Miskolci Grafikai Műhely alkotói olyan jeles művészek voltak az 1960-as évektől, mint Feledy Gyula, Csohány Kálmán, Kondor Béla, Kass János, Lenkey Zoltán, Reich Károly, Würtz Ádám. Talán kevesebben tudják, hogy a várostól mindössze fél óra távolságra található Szerencs település adott otthont ez időben a 20. század egyik legnagyobb magyar fametszőjének, több mint kétezres ex libris és alkalmi grafika készítőjének, Fery Antalnak. Nevét azért is kiemelésre méltónak találom, mert kisgrafikái a magyar sokszorosító grafika élvonalába tartoznak, s ezek közül e tárlaton is több tablónyi kerül bemutatásra.

Az ex libris kollekción, melynek magyar anyagából válogatást láthatunk, a miskolci születésű Lenkey István könyvtárostól, teológustól származik. Putnoknak ajándékozott több ezer ex libriséből került kiállításra ez a közel 50 tablónyi anyag. A gyűjtő az évtizedek során kb. 60 ezressé növesztett kisgrafikai gyűjteménye a mai magyar műgyűjtemények egy nívós példája.

Az ex libris, könyvjegy a korábbi századokban szorosan kötődött a könyvhöz, a bibliofília velejárója volt, a könyv és tulajdonosa közti összekötő kapocsként funkcionált. Készíttetése kezdetben a gazdagabb rétegek kiváltsága volt – napjainkban azonban, elszakadva a könyvtől, önálló gyűjtés tárgya lett. Gyűjtőjét továbbra is jellemezve nem a könyvtípusra utal immár, hanem a készíttető kedvelt időtöltéseire, hobbjára, szeretett költőjére-írójára, zeneművére, történelmi alakjára, városára, épületére stb. Az ex librisek közt vannak irodalmi, történelmi, zenei, néprajzi, topografikus, vallási, mitológiai témájú, címeket, az állat- és növényvilágot bemutató lapok egyaránt. Sőt, gyakran reflektálnak magára a képzőművészetre, valamely fontos festmény, szobor megjelenítésével. Az ex libris mindemellett kétarcú műfaj, a megrendelő mellett a grafikus gondolatvilágáról, személyiségéről is tanúskodik. E kettősség, e Janus arcúság teszi még izgalmasabbá, és kultúrtörténetileg több szálon elemezhetővé. Egy kisgrafikagyűjtő kollekciójában az ex librisek mellett fontos helyet töltenek be a különböző alkalmakra (például kiállításokra, kongresszusokra), évfordulókra, ünnepekre készíttetett alkalmi grafikák is, utóbbiakból legtöbbször talán a karácsonyi, újévi időszakban készül. Erre is láthatunk példákat a tárlaton.

A gyűjtők többsége nemcsak meglévő lapokkal cserél, hanem saját nevére is készíttet ex librist, alkalmi grafikát. 50-100 példányt nyomtat az ugyanarról a dűcről, melyet aztán más gyűjtőkkel elcserél újabb, őt érdeklő lapokra. Vannak, akik témakörök, mások grafikusok szerint gyűjtnek. Lenkey István kedvelt témája az *irodalom* – ezen belül kiemelten a gömői vonatkozású költők, írók bemutatása. A nevére szóló ex libriseken fellelhetjük például Tompa Mihály, Péczeli József és Tóth Ede alakját.

Lenkey ifjúkorában *Tompa Mihály (1817–1868)* versein nevelkedett, rá emlékezve több grafikussal is készíttetett ex librist: Vén Zoltán, László Anna, Ürmös Péter, Kőhegyi Gyula, Bakacsi Lajos, Baranyai Ferenc, Repity Aranka művészekkel stb. Ezek részben portréábrázolások, részben Tompa verseit idézik. Láthatjuk például a keleméri templommal, ahova az 1848/49-es szabadságharc bukása után került mint lelkész. Drámaiságával kiemelkedő A madár, fiaihoz c. Tompa-verset idéző Vén Zoltán-grafika, lekötözött, szárnyaszegett madarakkal. Ezt a verset Tompa 1852-ben, a szabadságharc leverése utáni önkényuralom idején írta, gondolatait allegorikus formába rejtve:

„Szár az ágon, hallgató ajakkal
Meddig ültök, csüggedt madarak?
Nincs talán még elfeledve a dal,
Melyre egykor tanítottalak?!”

Tompa mellett egy másik pap-költő, a putnoki születésű *Péczeli József (1750–1792)*, a felvilágosodás kori magyar irodalmi élet kiemelkedő alakja is feltűnik Bagarus Zoltán egy grafikáján.

Péczei a francia irodalom nagy ismerője és fordítója volt. Portréja mellett ezért láthatjuk Voltaire-fordítását, a „Magyar Henriás”-t. Mindenes Gyűjteményével irodalmi kört alakított maga körül, melyet a kortársak Komáromi Tudós Társaságként emlegettek.

A szintén putnoki származású *Tóth Ede (1844–1876)* vándorszínész-színműíró Fery Antal ex librise idézi, mely 1976-ban, halála centenáriumaára készült arcképével és a református templom tornyával. Foglalkozási jelképek a maszk és a toll. Putnokon íródott *A falu rossza* c. népszínműve, mely nagy sikert aratott, több nyelvre is lefordították. A magyar népszínmű általa indult hódító útjára.

A tárlaton bemutatott irodalmi vonatkozású grafikák közül sorolhatnám még Diskay Lenke budapesti grafikusművész tanár ex libriseit *Tüskés Tibor, Vas István* részére. Tüskés Tibor író, irodalomtörténész ex librise a tüskékkel nevére utaló ábrájú, ún. beszélő ex libris. A zsidó származású Vas István költő, író 1969-ben készült ex librisén Nap, Hold és gödölye látható. A gödölye allegorikus magyarázat szerint maga Izrael népe, szeme mint a „világ szíve”, Isten nézőpontja jelenik meg.

A portré ex librisek emléket állítanak irodalmunk nagyjainak, megalkotva a magyar írók-költők kisgrafikai pantheonját. A kisgrafika történetében Szigeti István (1906–1981) budapesti gyűjtő nevéhez fűződik a híres emberek portréit bemutató in memoriam lapok készítésének elindítása. Példáját sokan követték. A magyar grafika nagyjai közül a már említett szerencsi Fery Antal grafikus számos ilyen irányú rendelést kapott, e téren nagy elismerést szerzett nemcsak hazánkban, hanem külföldön is. A portré fába metszése, egy-egy író, művész arcvonásainak a tenyérnyi ex librisen való meggyőző megjelenítése a szakma legnehezebb feladatai közé tartozik. Fery Antal fél évszázadon át metszette fába a magyar költészet hírességeinek arcvonásait, emellett a zenei élet több kiválóságát, és számos magyar képzőművészt is megörökített. Ezzel megalkotta a magyar kultúrtörténet pantheonját, melybe e kiállítással is betekintést nyerhetünk, irodalmi arcképei közül *Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Móricz Zsigmond, Fekete István, Juhász Gyula, Ady Endre, Simon István, József Attila* stb. portréjával, a világirodalomból *Dante* és *Shakespeare* arcképével.

Az idei *Arany János (1817–1882)* emlékévé, a költő születésének 200. évfordulója kapcsán külön hangsúlyoznám a rá utaló lapokat. Ezek szép példái a tárlaton szereplő portrék, Arany műveiből vett illusztrációkkal. A fülemile, A vén gulyás c. verseket és a Toldi híres jelenetét, a farkaskalandot idézik a debreceni Várkonyi Károly realista alkotásai. A fülemile énekén perlekedő Péter és Pál életképszerű jelenete mellett itt láthatjuk a pusztá egy szegletében pihenő vén gulyást, akinek „*bora elfoly, keze reszket*”. A farkasokat legyőző Toldit viszont ereje teljében szemlélhetjük „*[...] a vadakhoz lépe,/ Gyorsan fölvetette őket a vállára,/ Úgy indult veszélyes éjjeli útjára*”.

A walesi bárdok c. Arany-balladát bemutató ex libris üzenete a költő szavaival: „*Ötszáz, bizony, dalolva ment / lángsírba velszi bárd*”. A kijelentésben rejlő rettenetet és büszkeséget, elégtételt és fenyegetést, pátoszt és gyászt, tragikumot és bizakodást fejezi ki László Anna rézkarca a kép nyelvére átfordítva.

Józsa János debreceni grafikus művei Fery Antal és Várkonyi Károly hagyományt követő, realista, tiszta vonalvezetésű alkotásaival szemben a konstruktív képszerűség példái. Irodalmi vonatkozású portréi közül kiemelem a kiállításon is bemutatott *Ady-lapot* Lenkey István nevére, mely a költő könyöklős portréja mellett a Csolnak a holt tengeren és a Párizsban járt az ősz c. verseket illusztrálja. Józsa alkotásai mindig egy belső élményt tükröznek, nem a valóság fényképszerű visszaadására törekednek. Mindezt a tőle megszokott stilizálással és jelképteremtéssel valósítja meg.

Az irodalmi műveket illusztráló ex librisek példája ifj. Feszt László több műve, pl. Petőfi Sándor: Szeptember végén c. verse nyomán (Kundermann Jenő nevére), de drámai erejű megjelenítést kap a Nemzeti dal is Bálint Ferenc alkotásán, és Katona József Bánk bánja Nagy László Lázár egy grafikáján.

A továbbiakban az ex librisek tematikai sokszínűségét reprezentálandó követezzék még néhány kiragadott példa! Józsa Jánostól a diósgyőri várat, ill. Debrecen nevezetességeit felidéző Lenkey-ex librisek; a Bíró, a Józsa és a Boschetti család tagjai részére metszett zenei vonatkozású, ún. ex musicis lapok hárfázó, kürtöt fújó, fagottozó nőalakkal. Történelmi és művészeti vonatkozású Szamosújvári Sándor debreceni helytörténész tanár ex librise, mely a debreceni Nagytemplomot és a Déri Múzeum négy allegorikus szobra közül a Néprajz megtestesítőjét örökíti meg. Medgyessy Ferenc alkotása szerepelt az 1937-es párizsi világkiállításon is, ahol a zsűri Grand Prix-vel jutalmazta.

Az 1848-as huszárszázadosnak, Lenkey Jánosnak állít emléket egy grafika, Kékesi László alkotása

Idén, a reformáció 500. évfordulóján fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Lenkey István nevére szóló ex libriseken, és gyűjteményében is fontos szerepet kap a *vallási* vonatkozás. Életében kulcsfontosságú a hit, nem lehet véletlen, hogy október 31-én, a reformáció napján született Miskolcon. „A teológiai tanulmányaim egy általános világképet és tudományképet adtak s ezekből már könnyebb volt a könyvtár és a magyar-történelem szakon is építkezni” – vallja. Az ex libriseken felfedezhetjük az egyházi építészet számos fontos emlékét, köztük a reformáció hazai fellelegvárát, a debreceni Református Nagytemplomot. Csiby Mihály egy Lenkeynek szóló ex librise Ruyter Adorján holland tengernagynak állít emléket, aki a magyar történelemben a gályarabságra ítélt magyar református prédikátorok kiszabadításával szerzett érdemeket (1676). Lenkey vallási vonatkozású ex librisei egy részét a montserrati kolostorban élő spanyol szerzetes, Oriol M. Diví alkotta. Vele Lenkey személyes kapcsolatban állt.

A kiállítás mintegy 50 tablóját átfogóan szemlélve a felvonultatott ex librisek grafikusai közt a teljesség igénye nélkül megemlítem még Bánsági András, Bordás Ferenc, Dániel Viktor, Drahos István, Korda Béla, König Róbert, Menyhárt József, Nagy Árpád Dániel, Stettner Béla, Vincze László stb. nevét. Lenkey ex libris gyűjteménye reprezentálja a 20–21. századi grafikusok és gyűjtők széles körét, motívumkincsében a magyar kultúra, a múlt és a jelen tárgyi és szellemi értékeit, jeles alakjait, eseményeit és helyszíneit – ezáltal a nemzeti emlékezet, a kulturális örökség fontos részét képezi.

E kiállítással és megnyitóval változatos körképet adhattunk az ex librisek művelődéstörténeti jelentőségéről, főként a hazai vonatkozásokról. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az ex libris nemzetközi műfaj, e kisgrafikai lapok a cserék, a gyűjtők világtalálkozóin révén eljutnak hazánkon kívülre is, ezáltal válnak a magyar kultúra nemzetközi hírnökeivé, szószólóivá. Nemzedékről nemzedékre átörökítik a bennük levő kultúrkinccset, értékeket. Ma, a magyar kultúra napját, Kölcsey Ferenc Himnuszának születését ünnepeelve különösen fontos üzenet ez a számunkra. A művek jelentését kutatva érdemes hosszasan elidőzni az egyes grafikák, e kicsinybe szabott remekművek előtt!

Köszönöm a figyelmet!

Vasné dr. Tóth Kornélia